

ЕДНО „ПЪТЕШЕСТВИЕ ВЪТРЕ ВКЪЩИ“ ОТ 1870 Г.

Мария Пилева

Институт за литература – Българска академия на науките

Резюме: Текстът разглежда поредицата от статии, свързани с няколко природни закона и с представители на животинския свят, публикувани в девет броя на сп. „Зорница“ през 1870 г. Обръща се внимание на мястото им в контекста на списанието, както и в контекста на учебната литература през Възраждането. На базата на своя богат опит, главният редактор на „Зорница“ и вероятен автор, д-р Албърт Лонг, осъществява модерно за времето си образователно усилие и успява да предаде по достъпен за юношите начин, а и за техните родители, научен материал за вятъра, влагата, въздуха, мухите, котките, плъховете. Публикува и подписана от него препоръка – реклама на статиите и съвет към родителите да купят малък микроскоп, чрез който децата да изследват безбройните красоти и чудеса на природата.

Ключови думи: Албърт Лонг, сп. „Зорница“, природни закони, животни, образователна литература

“A JOURNEY IN HOME” FROM 1870

Maria Pileva

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: *The Paper examines the series of articles related to several laws of nature and to representatives of the animal world, published in nine consecutive issues of the “Zornitsa” magazine (Day star) since 1870. Attention is drawn to their place in the context of the magazine, as well as in the context of the curriculum literature during the Bulgarian Revival. On the basis of his extensive experience, the editor-in-chief of “Zornitsa” and the probable author, Dr. Albert Long, made a modern educational effort for his time and succeeded in conveying in an accessible way to adolescents, and to their parents as well, scientific material about the wind, the moisture, the air, the flies, the cats, the rats. He also published an advertisement of the articles signed by him and advising parents to buy a small microscope through which children can explore the innumerable beauties and wonders of nature.*

Keywords: *Albert Long, Zornitsa Magazine, Natural Laws, Animals, Educational Literature*

Месечното евангелско периодическо списание „Зорница“¹ се появява във време, когато възрожденското учебно дело напредва значително и има голяма нужда от учебници на български език по природни науки, научни книги и помагала. С издаването на т.нар.

¹ „Зорница“ е месечно „Евангелско периодическо списание“, основано в Цариград от д-р Илайъс Ригс и д-р Албърт Лонг. Започва да излиза в първия месец на 1864 г., като след 5-ти брой спира за около година, поради проблеми с Цензурата, по-късно – между 1872–1874, след оттеглянето на главния редактор д-р А. Лонг отново прекъсва, за да бъде възобновено с редактори Д. Грийн и И. Ригс (1874–1895). По времето на Лонг, за 1867 година, списанието напр. има 750 абонати и тираж от 2000 броя. В статистика за 1869 г. списанието е сравнено с други вестници, печатани в Цариград: „Зорница“ – 2000 екз.; „Македония“ – 1100; „Право“ – 700; „Турция“ – 500, вж. *Зорница*, г. 5, 1869, бр. 5, с. 40.

„Рибен буквар“ на Петър Берон (1824) за първи път са публикувани „Физически сказания“ с кратки и занимателни описания на някои растения и животни в единия от дяловете му, както и част „За въздушните явления“ с практическа насоченост. В предговора Берон акцентира върху новата теория на образованието с принципа за нагледност и коректност, като нравствените правила са положени в основата на обучението, а традицията на отъждествяването на знанието с науката започва от послеслова. Тези принципи следват Неофит-Бозвелиевите учебници и другите енциклопедични буквари до Освобождението. Но до тяхното утвърждаване в образователната система минават дълги години, тъй като педагогическите книги са едва няколко на брой², а учебници по педагогика се появяват чак след 1873 година.

Името на списанието „Зорница“ (в английски източници се среща като *Morning Star, Daily Star, Day Star*) се свързва с осветяването, пробуждането и изгражда асоциативна верига с Възраждането. Тя предвещава настъпването на деня, проблясвайки като пътеводна звезда. В народната реч със Зорница се назовава планетата Венера – най-яркото небесно тяло след Слънцето и Луната, но често назовава и Сириус – най-ярката звезда, която се появява преди изгрев от юли до септември. Така още от името на списанието се загатва за част от съдържанието и на страниците му се откриват освен поучителни четива и много образователни статии на общодостъпен език, свързани с история, география, етнология, антропология, с научни теории и природни закони.

Още в първия брой на списанието от 1864 г. се открива редакторска бележка за желанието да се предложи „привлекателно не само за възрастните, но и за младите; не само за мъжете, но и за жените, и тъй да бъде и приятно и полезно за сички“ издание. С това главният редактор, А. Лонг³, отваря широко вратата за всички потенциални читатели

² Вж. **Максимов**, Хр. Хронологически книгопис на учебниците и педагогическите книги от времето на първия печатен учебник до последната руско-турска война (1824–1877). – *Училищен алманах* (София), год. I, 1900, с. 76–123.

³ Албърт Лонг (1832–1901) – американски мисионер на Методистката епископална църква, писател, преводач. Завършва колежа на Западния университет в Питсбърг и колежа Алегани в Мийдвил, Пенсилвания (1852), който му присъжда титлата доктор по богословие (1867). Работи две години (1853–1855) като главен учител в Грийн Академи в Кармайкълс, Пенсилвания, записва се в Библейския институт Конкорд, Ню Хемпшир (дн. Бостънски университет) и през 1857, когато завършва обучението си, е поканен от Мисионерското дружество при Методистката епископална църква в Америка да стане първият техен представител в Европейска Турция.

и като споменава изрично жените и подрастващите, ги оценностява наравно с мъжете. От първата си годишнина (1864/1865) списанието публикува редица статии, с които разширява хоризонта на българските читатели и запознава с обичаи и нрави на близки и далечни народи: „Погребване на мъртви между разни народи“ (бр. 3, с. 19); „Състоянието на жените в Китай“ (бр. 5, с. 33); „Человеколюбие у един американски индианин“ (бр. 11, с. 84). Постепенно се включват и налагат образователни природо-научните статии – „Числото на недвижни звезди“ (бр. 9, с. 71); „За мастилото“, за „Каменното масло“⁴ (бр. 12, с. 92) и др. Първата публикация, придружена с илюстрация, е за „Пожара в Ню Йорк“ с машината, дето „хвърля вода до върха на сданието“ (бр. 10, с. 79). „Освен многото статии за наука, хигиена, пътувания, описания на далечни страни и народи, за семейно възпитание, за ползата от „художествата“ и т.н. „Зорница“ ред години е давала на читателите си много илюстрации, често неразривно свързани с текста. Сюжетите им са най-разнообразни: санбернардски кучета спасяват малко дете, чудновати риби, фантастични райски птици, американски индийци и т.н. Страниците на „Зорница“ са били широко отворен прозорец, през който читателите ѝ, затворени в границите на една азиатска империя, далеч от западната култура, са виждали непознат за тях нов свят“⁵. Като важна съставка на учебната литература, даваща нагледна представа за описваното с думи, илюстрациите в списанието приближават максимално българския читател до представите за непознати предмети, обекти, явления и спомагат за запомняне на информацията.

Освен статии от подобно естество, списанието помества и рубриката „Любопитни неща“ с интересни факти за градове, природни забележителности, особени случки, като кратки бележки за слоновата кост, „Еластиката, или джъгъл“⁶; „Синилото“; „Съразмерност между растителният и човеческият живот“ и др. През 1866 г. статиите на научна тематика стават неизменна част от съдържанието на почти всеки брой: „Бързото движение на земята“; „Работанието на тялото“ (бр. 3, с. 22); „Телескопът и микроскопът“ (бр. 7, с. 55); „Нови планети“ (бр. 7, с. 56); продължават през 1867 г. с темите за: „Кометите“ (бр. 1, с. 6); „Чудни явления на природата“ (бр. 1, с. 8); „Пръстеновидно затъмнение на слънцето“ (бр. 2, с. 16) с включени илюстрации и таблици – „Разни забележителни исчисления върху Слънчевата система“; „Исландските извори“ (бр. 5, с. 36); „Ниагара“ (бр. 6, с. 45), „Везувий“ (бр. 8, с. 60) и др.

От 1868 г. се публикуват все повече статии, които отварят хоризонтите към далечни и непознати светове: „Великата стена Китайска“ (бр. 11, с. 86), но и към редките животни – „Гну или Бивоглав кон“ (бр. 10, с. 79); „Камилопардът“ (бр. 5, с. 36–37), китът, саблянката⁷, маймуните. През 1869 се включват и природни феномени: „Виделото на слънцето“ (бр. 3, с. 23); „Естествен мост“ (бр. 4, с. 25); морските вихрушки и др.

⁴ Каменно масло – нефт.

⁵ Захариев, В. Илюстрациите на „Зорница“. – *Зорница*, бр. 12–13, 1931, с. 4.

⁶ Джъгъл – „Вещество от дърво, прилично на смоковница“, е обяснено в самия текст. Джагал – диал. смолисто вещество, което прави дъвката по-мека (РРОДД, с. 102).

⁷ Саблянка – от рус. риба меч.

Повечето от тях са придружени с нагледни илюстрации, които от 1870 г. се откриват във всеки брой.

Главният редактор отдава предимство на образователната литература във всички области – история, география, физика, химия. Особено място не само в контекста на списанието, а и на цялата възрожденска педагогическа книжнина заема статията „Химия за момичетата“, поместена в два последователни броя през 1868 г.⁸, тъй като едва в началото на 70-те години на XIX век са издадени първите учебници по химия – превод на Бернщайн от руски (1871) и на Д. Шуберт от сръбски (1872). В статията в сп. „Зорница“ е обърнато специално внимание, че като бъдещи майки момичетата следва да имат познания върху някои химични вещества от гледна точка на това да спасят живота на бъдещите си деца или на близките си при случаен досег с тях. В края на статията са изброени няколко опасни вещества от бита, както и с какво може да се противодейства на отровата. Химията е един от важните предмети в мисионерските протестантски училища и с тези статии „Зорница“ отговаря на въпросите защо е нужен този предмет, включително и за момичета, което явно е дискутирано в обществото⁹. М. Стоянов, без да отчита този техен принос, твърди, че „химията останала всъщност чужда за българското доосвобожденско училище. Била въведена само в няколко училища и то твърде късно, в Габровското напр. чак през 1872 г. Няколко подготвени учители, липсвали и обзаведени кабинети за опитно преподаване и учебни пособия“¹⁰. Учебниците по физика също са малък брой – Геровият „Извод от физиката“ (1849), Йоаким-Груевият „Опитна физика“ (1869), превод от френски, и един по-късен на Ив. Гюзелев (1874). Природните науки се изучават с „Кратка естествена история“ (1861), преведена от гръцки, „Естествена история“ (1869) на Д. Мутев, главен редактор на сп. „Български книжици“, и „Естествена история за домашни животни“ (1869) на Йоаким Груев, но във всички се откриват повече или по-малко пропуски и недостатъци – от твърде повърхностно до строго научно написани¹¹. За разлика от споменатите предмети, географията се радва на по-голяма популярност – с над двадесет учебника до 1870 г., първият от които „Кратко политическо земеописание“ (петата част от „Детеводството“) на Неофит Бозвели (1835). А през 1869 г. е основавано и Българското книжовно дружество в Браила, прераснало през 1911 година в Българска академия на науките, на което орган става „Периодическо списание“ – първото българско научно списание. В него големият критик Нешо Бончев споделя за изучаването на естествените науки, които са „много пространни и не могат в малко време да се усвоят. В класична гимназия те захвашат най-малко място и предават се до толкова, дето ученикът да разбира от тях что-годе. За това те се не изучават, а учителят беседува с учениците за различни по-главни фактове в естествознанието, прави някои опити, показва

⁸ *Зорница*, г. 4, 1868, бр. 1. с. 6 и бр. и 2, с. 14.

⁹ Няколко години по-късно д-р Лонг е назначен като преподавател по естествени науки в Робърт колеж, а преди да пристигне в България е преподавал в гимназия в САЩ и познава различни образователни системи.

¹⁰ **Стоянов**, М. Нашата учебна книжнина през епохата на Възраждането. – *Известия на Института по педагогия*, 1954, № 4, с. 90.

¹¹ *Ibid.*, с. 88–90.

билки, треви и камъне, така и животни, устройството на човека и дава книги за четене. Естествените науки в класична гимназия, и класичните в реална се ввождат само за пълнота¹².

В този контекст значимо място заема поредицата „Пътешествие вътре вкъщи“¹³, започнала още от 1-ви брой на сп. „Зорница“ непосредствено след програмната за 1870 година статия. В нея д-р Лонг засяга важния въпрос за просвещението, и по-конкретно за умението за четене, вкл. на жените и на децата. А предвид интереса му към естествознанието и назначението му само две години по-късно за професор по естествени науки в „Робърт колеж“, не без основания Маньо Стоянов определя Ал. Лонг за автор на „Пътешествието“ в своя Аналитичен репертоар на възрожденската книжнина – под № 8772¹⁴. Езикът звучи в стила на другите публикации на Лонг и като писан за българската аудитория, с познаване на местните обичаи, бит и нрави.

Заглавието не предполага точно с какво ще се занимава поредицата, но още първата ѝ част го разкрива през играта на децата на „пътници“¹⁵ и намесата на бащата с предложението за алтернативна, по-тиха и полезна, игра. „Аз ви предлагам едно пътешествие за откривание“¹⁶ на нови неща [...]. Нашето пътешествие както това, което сега правихте, става всякой час, без приготовления, без големи разноси и без опасност. Със всичко това аз ви ся обещавам, че ще намерим доста неща нови и любопитни за вас“¹⁷. С това се предизвиква интересът на децата, а д-р Лонг дава добър пример как всеки родител може да бъде учител у дома и задава рамката на последващите статии. Така отвътре навън, тръгвайки от частното към общото, са разгледани няколко физични закона и тяхното практическо приложение. Неслучайно подзаглавието на поредицата е наречено „Отделение“¹⁸, а частите му – **първо и второ**, по аналогия с класовете в училище.

След като темата е пътуване, явлението, с което започват статиите, логично е вятърът – „първата грижа на пътниците по море или по сухо“ и съответните видове: „ветрове“, „течения от вятър“ и „малки вихрушки“¹⁹. Заявено е, че ще се разгледат причините, „които докарват на въздухът тези променения“ и следствията, „смущенията, що по някога ни нанасят“. В началото бащата предлага пример в „най-сгодният час“²⁰ за първите ни испитвания“ и нужното за опита – „само малко памук или една съвсем малка и межка перушина“, с което се представя нагледно как в студената соба²¹ перата падат на

¹² **Бончев**, Н. За училищата. – *Периодическо списание*, год. I, 1871, кн. IV, с. 40–41.

¹³ „Пътешествие вътре вкъщи“. – *Зорница*, г. 6, 1870; бр. 1–9.

¹⁴ **Стоянов**, М. *Българска възрожденска книжнина: аналитичен репертоар на български книги и периодични издания*. 1806–1878. Т. 1. София: Наука и изкуство, 1957, с. 428.

¹⁵ Играта на пътници се състои в това, че децата са подредили столовете „един подир друг и насядали бяха така в един ред. Тогаз всяко дете на редът си извиквало за къде искало да пътува, като споменували така най-знаменитите градове, за които бяха чели“ (бр. 1, с. 3).

¹⁶ Правописът следва оригиналното изписване без отпадналите букви в българския език.

¹⁷ *Зорница*, г. 6, 1870, бр. 1, с. 3.

¹⁸ Отделение – остар. клас в началното училище. Речник на българския език, БАН.

¹⁹ През 1870 г. излиза и преведеният от Йоаким Груев полски учебник „Въздушни явления“.

²⁰ Най-сгодният час в случая означава на ранина.

²¹ Соба – унг. стая за спане (Речник, 1984, с. 468).

земята. И веднага последва другият пример – при затопляне и съответното ѝ издигане към тавана. За тези примери Лонг търси подходящи сравнения, за да направи закона интересен за читателите – молекулите на въздуха са оприличени на навалища от хора, които се блъскат едни в други, а затопленият въздух – сравнен с гъба, която изплува над водата – познати и разбираеми за всеки. След това се насочва към по-голямото – „сълнечните зари“. Само в един абзац е обяснена циркулацията на въздушните маси по прост и достъпен начин, въпреки въведените нови понятия и термини. „Тука имаме образ най съвършен на големите **атмосферически** (въздушни) стремления които владеят по повърхността на земята. Собата представя онази част от земята която е повече стоплена от слънцето, и студените страни на стаята и помръзналите прозорци представят **полярните части** на земята гдето има много лед“.

Непосредствено следва пример за приложение – как може да се ползват от този вятър у дома за забавление, а именно чрез направата на „малки машини“, „вятърници“, което веднага влиза в изпълнение – с ножици децата изрязват хартиена змия, която окачват за опашката с игла в горната част на стаята и наблюдават как се върти, когато се затопля. На читателите е предложено да пуснат въображението си в действие и да направят други фигури: пеперуди, коне, човечи. Не на последно място става дума и за идеалните условия и хипотезата, ако температурата е еднаква отвътре и отвън, което обаче „твърде на рядко ся случават“. В края на статията е поставено в скоби „Следва“, с което се създава очакване за продължението. Методологията, представена тук, включва не само представяне на голи факти, но и редица примери, сравнения, описание на опити, предлагане на хипотези, изводи и приложения – отлична илюстрация за качествено предаване на нови знания.

Във втория брой за 1870 година, отново след уводната статия, е публикувано продължението на „**Отделение първо**“ за природните закони. Може да се открие зависимост между номерацията на страниците в списанието и типа статии, публикувани на различните страници. Поради това, че са поставени в началото, се вижда важността, която е придавал главният редактор на поредицата. В този брой първо се припомня предходната информация (отново добро методологическо решение) и се прави връзка със следващите факти. Отваря се нова страница и се надграждат знанията, добавят се географски понятия, топоними – като „островите Антили“, физични термини (*наситен и пълен* за въздуха, когато е приел толкова влага, колкото може да държи) и величини – температура, количество изпарение и др., отново обяснени по достъпен и интересен начин. Обръща се внимание на взаимовръзката между водното изпарение и температурата. „Въздухът в стаята ни има различни расположения, както имат и хората. Топл става, и жедува да пие; ако и да не е много висока *температурата* на стаята, пак въздухът испива една малка вода без да го усещаме.“²² Темата се развива от частното, „нашата стая“, която става образ на глобалното – „земното кълбо“ и се включва в картината за метеорологичното време – „със сушата и с влагата си, с мъглите, с дъждът

²² *Зорница*, г. 6, 1870, бр. 2, с. 10.

и със снегът“. Частта от статията завършва с пример за влагата и опит да се намери най-подходящото сравнение. „Когато е по студено вън от колкото е вътре в стаята, джамовете са покрити с един вид роса (просто ся казва пот).“

Третият брой на годишнината започва вече на първа страница с последната част на „Отделение първо“ от „Пътешествието“, изпреварило останалите статии. За да представи информация за температурата, авторът използва мерителната единица *сантиград*²³ и прави препратка към публикацията в сп. „Зорница“ от 4-тата год. с нагледната илюстрация на видовете кристали на снега²⁴. Но тук са представени повече подробности за образуването им, как се нарушават тяхната форма и структура с промяна на температурата. Авторът се опитва да активира и въображението на читателите да си представят различни картини на прозорците, оформени от ледени кристали.

В тази част от статиите за първи път става въпрос за *изключение* от общото правило – за заледяването на „долните джамове по напред от другите, освен като са по дебели или като има някоя друга случайна причина“. Отново са търсени познати образи или постепенно са разкрити нови – „гласиерите“, „сталактитите“, обяснени под черта²⁵, явлението *литофания*²⁶ при продължителен студ. В броя от 27 август 1876 на

²³ Наименованието на градус по Целзий °C преди 1948 година „сантиграда“ (*degrees centigrade* на английски). Отчасти това наименование съвпада с ъгловата мерна единица сантиград (100 сантиграда = 1 град = 0,9 ъглови градуса), но най-вече като израз на признание към Андерс Целзий, мерната единица е прекръстена на градус Целзий на 9-тата генерална конференция по мерки и теглилки през 1948 година.

²⁴ *Зорница*, г. 4, 1868, бр. 3, с. 20.

²⁵ Гласиери (глетчери или ледници) – „големите маси и грамади от лед, които се натрупват в долините на Алпите или други присноснежни планини, и постепенно слязват долу към долините“. „Сталактити е име дадено на каменните пръчки и стълпове които висят от таванът на някои пещери. Водата, която тече от горе в таквизи пещери, съдържава *вар* и други рудни вещества, а като капи от тези камъние тя оставя част от тези вещества и така след време тези камъние ся продължават на долу и растат също като ледовете (шушурки или помързалки) които висят от стрехата на къщата зимно време.“ (*Зорница*, г. 6, 1870, бр. 3, с. 18). При тези обяснения авторът тръгва от дома, минава през далечните реалии, за да се върне отново към къщата.

²⁶ Литофания – „каменоявление, което ся вижда в многоцветните къмъние. Виделината преминува само чрез по тънките ледове, и дето са те по дебели затъмняват, кои по много и кои по малко виделината“ (пак там).

в „Зорница“²⁷, с. 2–3 е поместена статия за „Гласиерите или ледени реки“, която наподобява писането на А. Лонг в детската „Зорница“, но тук вече се отличава с по-висок стил, повече подробности и примери – с имена на планини и на глетчери – Хималаи, Алпи, Кавказките и Пиренейските планини.

Разделът завършва с шеговитото: „Най сетне ледът, като ся стопи, тече в порои и като пада на долу на прагът на прозорецът, прави водопади и езера, от които ще истекат и реки, ако не прибързами с една гъба или кърпа да турим край на тези наши географически уподобения“, както ги нарича скромно авторът. С това изявява уменията си да представя интригуващо явленията и процесите, каквито липсват у много съвременни учители.

„Отделение второ“ на „Пътешествие вътре в къщи“ започва в четвърти бр. на списанието (с. 26) със следната бележка: „Както искусни пътници испитовахми въздухът, и топлината, и ветрищата на мястото, през което пътуваме; а сега нека испитаме животните“. Неусетно за три броя дотук е завършило пътуването през споменатите явления, а запомнящите се примери оставят ярка следа в читателите. Пътуването в животинския свят тръгва от пример за малките, но не и малобройни представители на насекомите – мухите. Правят впечатление умалителните – едничка, главичка, използвани в текста, което говори за зачитането на всяко живо същество, допълнени от фразите „тази наша муха“, „от една добра фамилия“, „става ни гост“. След прочитането на такъв текст, всеки би се замислил, преди да посегне на муха, и би бил гостоприемен дори към тези малки създания.

В „Пътешествието“ е описан пътят на мухата – „излязла от градината, а от там ся произвождат най-добрите произведения“, след като майка ѝ „живяла в яхърът“²⁸ и като нямала друго по добро място, положила яйцата си в торището“. Интересно сравнение е представено между мухата, която снася 80 яйца за четвърт час и кокошката – само 1 на ден, независимо колко е прилежна. Проследени са стадията на развитие на насекомото – от ларва „жълтава, гладка и светла“, като още при излизането от яйцето започва да се храни старателно, заедно със 79-те свои сестри, и „лежи мирна“. Тук се открива и сравнение с човека, на когото са нужни цели 20 години да достигне пълната си зрялост, а на ларвата – само 14 дни. Следващият стадий е „крисалида, сиреч от червей да стане муха“. Представени са и „хитрите“ врагове, които заплашват съществуването на малките ларви – „буболечката“ и „смъртоносната пчела“, която ги пробощда в корема, и самото излюпване „най напред ся подава главата с двете си големи очи, и едното и другото око е съставено от няколко стотини малки очи които са шестоъгълни – както дупките в меден сот“²⁹, а крилицата са сравнени с тези на пеперуда.

²⁷ Вестник „Зорница“ започва да излиза през 1875 г. и е ориентиран към възрастните с включени политически новини. Той е и най-дългогодишният български седмичник, като с няколко прекъсвания продължава и до днес.

²⁸ Яхър – гражд, конюшня, конюшница (вж. Павлев, М. Речник на думи турски и гръцки в языка българский. Букурещ: в книгопечатнята И. Копайнигова, 1855, с. 62.)

²⁹ Сот – пита.

В този брой още не е завършена публикацията за мухата, но в края се появява съобщението препоръка към млади и стари, подписано с инициалите А. Л., което води до потвърждаване на предположението, че именно Лонг е авторът на статиите. В него се изказва и съжаление, че „не сме понастояще снабдени с нужните фигури за по ясното представяние и обясняване на този любопитен предмет, но уверени сме, че който чете тези описания от Пътешествието вътре в къщи, ще му се подбуди силно желание да знае повече за чудесните дела на Всемудрийът Създател”, а родителите, които „искат и да залъгват, и да ползват децата си, нека им купят един малък микроскоп, чрез който да изпитват безбройните красоти, и чудесните устройства, които се намесват в природата”³⁰.

Темата за мухата завършва в пети брой на 1870 г. с „откривателното (и) пътешествие”, започнало веднага след раждането, „за да открива и да се научи нови неща чрез помощта не само на очите си, но още и с осязателките си“ – обяснено под черта: „за тънките рогове на насекомите, антене ги викат Европейците, не знаем друга по способна дума Българска от осязателки, понеже чрез тях осязават, и търсят храната си”. Така авторът търси най-точното и близко в българския език наименование на отделните части в строежа на насекомото.

За мухата, а и за следващите разгледани животни, са представени методологично етапите им на развитие и съзряване, статистически данни за размножителния период, основни характеристики на устройството на тялото, начините на хранене, навиците и привичките им с въвеждане на интересни сравнения и описания.

В шести брой продължава темата за животните, но фокусът се пренасочва към „едно животно толкова полезно в къщата, щото къща без котка рядко ся намерва“ и завършва чак в 8-ми брой. Отбелязан е важният факт, че „дивни котки намерват ся още по горите тук там и в България”³¹ – още едно доказателство, че текстът е писан специално за българския читател, а не е превеждан. Става въпрос и за видовете котки (изброени и описани са ангорската; китайската „с висящи уши, като на ръчка (ловечко куче) ушите“. С възхита от този животински вид са представени окраската и начинът ѝ на ловуване „с удивителна сила и бързост“, така че да предизвикат детското (и не само) любопитство³². Чрез тяхното послушание и мания за чистота се прави опит индиректно да се повлияе и на подрастващите. Котешките очи са предмет на най-дългия абзац, включително и любопитният факт, че китайските селяни по очите ѝ определяли часа.

Статията за котката продължава в 7-ми брой (с. 51) с остриите ѝ нокти, които „са дълги и криви, и могат да ся теглят вътре в ногата, когато ся не искат за работа; една покривка дебела ги опазва да ся не исхабосват”³³. Отговаря се на въпроса защо са меки нозете на котката и с чувство за хумор са обяснени навиците и привичките ѝ, които

³⁰ *Зорница*, г. 6, 1870, бр. 4, с. 27.

³¹ Днес дивата котка е включена в Червената книга като застрашен вид.

³² Темата за лова Лонг обвързва и с постоянството на котката от малка да гони опашката си, топките на децата и др. – занятие, чрез което после трябва да се препитава, и насочва погледа към децата, които да се поучат от този урок и да гледат на игрите, които ще са им от полза – телесна и умствена.

³³ Исхабосва – вероятно словотворчество на автора.

продължават в брой 8-ми („обича милкование, но пак по привържена става на места от колкото на лица“, с. 62) и стадиите ѝ на растеж – за колко време достига пълния си ръст и колко живее.

Чрез доказаната неустойчивост на котките на студ и във високите планини авторът въвежда няколко понятия и обяснява *надморската височина* с нейната промяна, концентрацията на въздуха, както и влиянието ѝ върху живите организми. С това се припомня отделение първо и се показва, че всичко в природата е взаимно свързано. Представена е накратко почитта на древните египтяни, полагали „балсамосани котки“ дори между мумиите, и на съвременниците им – с грижата им „с голяма нежност“ за болните котки в специални болници и прибежища за бездомни.

В брой осми, по средата на статията от Отделение второ, започва частта за „животното, на което котката е естественият враг“ – плъха – с оборване на разпространеното мнение, че това е остаряла мишка, и завършва в следващия, 9-и бр., с примера със земетресението в Южна Русия през 1727 г.³⁴ след което милиони плъхове се разпръсват по целия свят. В бележка под черта е пояснено как се преселват в многочислени чети, а „малките, които ся раждат по пътят майките им земат от тях по две, та ги носят едното на гърба си и другото в устата си, а още ако има, оставят ги“³⁵. Известни са и ожесточените битки за съществуване между отделни популации плъхове поради липса на храна.

За да не предизвика само негативни асоциации, Лонг описва и случаи, когато плъхът „показва по някога една привърженост към човека. Много любопитни разкази има за осамотените запрени в тъмница които са имали другарство с някой плъх. Има и примери за обичта на плъхът за родът си, както когато един кораб ся е запалил в пристанището и много плъхове избегнали от огъня, един излязъл, който държеше в уста една пръчка, с която водяше един стар и сляп плъх, който без това благодение би останал без помощ да загине в огъня“³⁶. Тези примери препращат към художествените текстове в списанието – кратки разкази, притчи, приказки. Засегнати са актуалните проблеми с избиването на милиони плъхове във Франция за кожата им и в Китай – за прехрана. Тамошните продавачи на месо са сравнени с „тукашните джигерджии“³⁷, но авторът бърза да добави: „не ся надяваме на малките ни читатели да им се поревне да кусят от таквизи кебапи“. Интересните аналогии и истории показват, че има полза от всяко живо същество на земята и всеки може да прояви емпатия.

По този начин завършва не само статията, а и цялата поредица. Накрая липсва обичайното „Следува“, но и указание за край на „Пътешествието“. Въпреки това има някаква завършеност в представянето на трите представителя на животинския свят след трите явления. Познати на всички и намиращи се във всеки дом, чрез тях се стига до най-

³⁴ През 1727 г. има земетресение в гр. Киренск, а в този период стават и още две силни земетресения.

³⁵ *Зорница*, г. 6, 1870, бр. 8, с. 70.

³⁶ *Ibid.*, с. 71.

³⁷ От джигер – нар. (тур.-перс.) – дроб (Речник, 1984, с. 104). Продавачи на карантия.

отдалечените места на света и така читателите се приобщават към останалите народи. От малкото и индивидуалното се коментират видовете, разпространени по цял свят.

На базата на своя богат опит главният редактор на сп. „Зорница“, д-р Албърт Лонг, осъществява модерно за времето си образователно усилие и успява да предаде на юношите, а и на техните родители, научен материал за живата и неживата природа, както и за различни животински видове. Публикуваната и подписана от него препоръка – реклама на статиите в 4-ти брой със съвет към родителите да купят малък микроскоп, чрез който децата да разкрият красотата и уникалността на природата, както и идеите за практическо приложение в края на някои от статиите, са свидетелство за започналото модернизиране на образованието и пример за методологически издържани и интересно поднесени факти. Достъпният начин, по който са представени научните истини, природните закони и явления, спомага за нарастване на популярността на списанието и създава нетърпеливо очакване за следващите броеве.

БИБЛИОГРАФИЯ

„Пътешествие вътре вкъщи“. – *Зорница*, [„Pateshestvie vatre vkashti“. – *Zornitsa*], 6, 1870; № 1, р. 3–4; № 2, р. 10–11; № 3, р. 17–18; № 4, р. 26–27; № 5, р. 34–35, № 6, р. 42–43, № 7, р. 51–52; № 8, р. 62, № 9, р. 70–71.

Бончев, Н. За училищата. – *Периодическо списание*, [Bonchev, N. Za uchilishtata. – *Periodichesko spisanie*], I, 1871, № IV, р. 26–51.

Захариев, В. Илюстрациите на „Зорница“. – *Зорница*, [Zahariev, V. Ilustratsiite na „Zornitsa“. – *Zornitsa*], № 12–13, 1931, р. 4.

Зорница, [Zornitsa], 4, 1869, № 3, р. 20.

Зорница, [Zornitsa], 5, 1869, № 5, р. 40.

Максимов, Хр. Хронологически книгопис на учебниците и педагогическите книги от времето на първия печатен учебник до последната руско-турска война (1824–1877). – *Училищен алманах* (София), [Maksimov, Hr. Hronologicheski knigopis na uchebnitsite i pedagogicheskite knigi ot vremeto na parviya pechaten uchebnik do poslednyata rusko-turska voyna (1824–1877). – *Uchilishten almanah (Sofia)*], I, 1900, р. 76–123.

Павлев, М. *Речник на думи турски и гръцки в языка българский*. Букурещ: в книгопечатнята И. Копайнигова, [Pavlev, M. *Rechnik na dumi turski i gratski v yazika balgarskiy*. Bukuresht: v knigopечатnyata I. Kopaynigova], 1855.

Речник на българския език, БАН [Rechnik na balgarskiya ezik, BAN]: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang> – 10.05.2023)

Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Ст. Илчев, А. Иванова, А. Димова, М. Павлова. София: БАН, [Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek. St. Ilchev, A. Ivanova, A. Dimova, M. Pavlova. Sofia: BAN], 1984.

Стоянов, М. *Българска възрожденска книжнина: аналитичен репертоар на български книги и периодични издания*. 1806–1878. Т. 1. София: Наука и изкуство, [Stoyanov, M. *Balgarska vazrozhdenska knizhnina: analitichen repertoar na balgarski knigi i periodichni izdaniya*. 1806–1878. T. 1. Sofia: Nauka i izkustvo], 1957.

Стоянов, М. *Нашата учебна книжнина през епохата на Възраждането.* – Известия на Института по педагогия, [Stoyanov, M. *Nashata uchebna knizhnina prez epohata na Vazrazhdaneto.* – *Izvestiya na Instituta po pedagogiya*], 1954, № 4, p. 65–109.

Maria Pileva, Dr.

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

marywinny@abv.bg